



UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Inleiding: Monsters in de sociologie. De wonderse wereld van ANT

van Oorschot, I.; M'charek, A.A.; Harambam, J.; Benschop, R.

Published in:
Sociologie

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Oorschot, I., M'charek, A., Harambam, J., & Benschop, R. (2014). Inleiding: Monsters in de sociologie. De wonderse wereld van ANT. *Sociologie*, 10(3/4), 226-241.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

REDACTIONEEL

Inleiding: Monsters in de sociologie

De wonderde wereld van ANT

Irene van Oorschot, Amade M'charek, Jaron Harambam & Ruth Benschop

Dit themanummer verkent de waarde van actor-netwerk theorie (ANT) voor de sociologie. Met behulp van casestudies, interviews, conversaties en columns beogen wij de empirische sensibiteit voor praktijken en objecten die ANT kenmerkt inzichtelijk te maken, en deze te relateren aan de sociologie. Daarmee is dit themanummer geen representatie van ANT, en ook over de relatie van ANT met de sociologie wil het geen eindoordeel vellen. Wel wil het nieuwe vragen oproepen, en hoopt het de nieuwsgierigheid van ons publiek te prikkelen. Wat kan een nauwgezette aandacht voor objecten en praktijken ons nu opleveren? En – de keerzijde van de medaille – wat eist op haar beurt een dergelijke sensibiteit van ons?

Aan de grenzen van de sociologie

Wij beginnen onze verkenning van objecten en praktijken met een voorbeeld: ras.

Scène 1: Toen het stoffelijk overschot van Marianne Vaatstra op 1 mei 1999 bij het Noord-Friese Veenklooster werd gevonden, waren de beschuldigingen van de lokale bevolking vooral gericht op de bewoners van een nabij gelegen asielzoekerscentrum. Het zestienjarig meisje was verkracht en vermoord, maar ook was haar keel doorgesneden – wat al snel als een niet-Nederlandse manier van moorden werd geduid. In de hoop een indicatie te krijgen van de identiteit van de verdachte werd er DNA-onderzoek verricht op de aanwezige spermasporen. Op 13 juni 2000 werd het resultaat van een DNA onderzoek bekendgemaakt. Dit Y-chromosomale onderzoek suggereerde dat het dader hoogstwaarschijnlijk niet uit het Midden-Oosten kwam – de geografische herkomst van de bewoners van het asielzoekerscentrum – maar uit 'Noordwest-Europa', waarschijnlijk Nederland. In de media werd al snel gesteld dat de dader waarschijnlijk een witte man is.

Scène 2: In de bekroonde BBC-documentaire Motherland: A Genetic Story worden drie Britse personen met een Trans-Atlantisch slavernijverleden in staat gesteld om meer te weten te komen over hun oorsprong. De jonge 'Mark' uit Zuid-Londen heeft een romantisch beeld over zijn roots en kan niet wachten op de resultaten van het Y-chromosomale onderzoek: onderzoek dat de kloof ontstaan door tweehonderd jaar slavernijgeschiedenis moet overbruggen en inzicht moet geven in zijn genetische genealogie. Wanneer de geneticus Peter Forster de resultaten met hem bespreekt is Mark helemaal van de kaart. Zijn Y-chromosoom, het mannelijk-

seksechromosoom dat van vader op zoon wordt doorgegeven, lijkt op een Europese oorsprong te wijzen. Het duurt even voor het bij hem daagt: witte mannen, onder anderen slavenhouders, hebben kinderen verwekt bij zwarte slavinnen. Het onderzoek dat poogde zijn oorsprong voor de opkomst van de slavernij op te sporen wortelt zijn identiteit, opnieuw, onherroepelijk in slavernij.

In beide scènes speelt ras een beslissende rol: in het eerste geval in het identificeerbaar maken van het fenotypisch profiel van de dader, in het tweede geval in het vormgeven van een geworteld zelf. Maar wat is dit object 'ras'? Voor veel sociologen is het een vanzelfsprekendheid dat 'ras' een sociale constructie is. Een fictie. En ficties zijn wellicht 'real in their consequences', maar uiteindelijk product van menselijke betekenisgeving. Ras is niet zo zeer een kwaliteit van lichamen, maar een sociale constructie die vorm heeft gekregen door allerlei instituties en discoursen. Maar de groeiende aandacht voor de genetica wijst op een tweede dominante visie op wat ras is. Een visie die vooral veel gehoor vindt binnen de levenswetenschappen, namelijk dat 'ras' een eigenschap van lichamen is, opgeslagen in genetisch materiaal. Tussen populaties – vaak een wat prettigere, neutrale naam voor 'rassen' – vertoont de distributie van dit genetisch materiaal verschillen. Het zijn deze verschillen die weer hoog op de agenda zijn komen te staan. Want hoewel de conclusie van het Vaatstra-onderzoek dat 'de dader een witte man is' een misleidende simplificering was – zoveel blijkt uit het tweede vignet – heeft dit onderzoek bijvoorbeeld tot nieuwe DNA-wetgeving geleid. In 2003 werd in de wetgeving over DNA-onderzoek naar de uiterlijk waarneembare kenmerken van de onbekende verdachte opgetekend dat *DNA-onderzoek naar het ras* (sic) van de onbekende verdachte geoorloofd is.

Is ras nu enkel een fictie? In dat geval kunnen sociologen zich toeleggen op het doorprikken van deze mythe: ze kunnen zich afvragen hoe een ideologische 'bias' zijn weg vindt tot in de laboratoria van genetici, of de wetenschappelijke inzichten kleurt als die zich een weg banen door de media. Wat, in andere woorden, de 'sociale invloeden' zijn op de productie en circulatie van deze kennis. Maar deze vraag houdt ondertussen de centrale claim van genetici intact: er zijn inderdaad verschillen en die zijn *daar, in* het natuurlijk DNA te vinden. Dat DNA *verzet* zich in dat geval tegen de interpretatie dat er slecht sprake is van 'sociale constructie' of 'sociale invloeden'. Het is immers mogelijk genetische verschillen aan te wijzen op basis waarvan individuen in groepen geclusterd kunnen worden. Maar is ras daarmee automatisch ook een hard feit in en van de natuur, slechts meetbaar gemaakt door de biologische wetenschappen? Nou, nee: in het *Motherland*-project legt Mark zich niet zomaar neer bij de uitslag van het Y-chromosomale onderzoek. Onderzoek naar een ander deel van zijn DNA bleek *wel* naar Afrika te verwijzen, en toonde een genealogische link met de Kanuri-bevolking van Zuid-Niger aan. Ook deze informatie zat 'in' zijn DNA. Biologie is niet triviaal – en ook niet eenduidig. Genetisch is het niet mogelijk om individuen in vastomlijnde groepen te ordenen (als in een raciale typologie). Het DNA van individuen maakt juist verschillende clusterings mogelijk. Het is daarom cruciaal om de vraag te stellen *wat* er in allerhande praktijken tot een raciaal verschil gemaakt wordt, en *hoe* dit

Irene van Oorschot, Amade M'charek, Jaron Harambam & Ruth Benschop

gebeurt. Aan de hand van welke technieken, theorieën en statische modellen wordt 'ras' gedaan en gemaakt? *Wat is ras in de praktijk?*

'Ras' wordt zo een monsterlijk object: niet *louter* een sociale constructie, maar ook niet *alleen maar* een biologisch feit. Vragen die ras slechts adresseren als een sociale constructie veronachtzamen de onderzoekspraktijken waarbinnen ras, op verschillende manieren, gedaan wordt, bijvoorbeeld in genetisch en forensisch onderzoek. En daarmee houden ze de denkbeeldige grens tussen sociale constructie en (echt bestaand) biologisch verschil intact; vragen als deze, in andere woorden, trekken een grens rondom het laboratorium: tot hier kan de socioloog gaan, en niet verder! Maar waarom zouden we die grens eigenlijk respecteren? Is het niet relevanter om monstrositeiten als deze te beschrijven en herschrijven, in plaats van ze te reduceren tot het één, of het ander? Wat houdt ons eigenlijk tegen?

'Ras' is hier een voorbeeld van dingen die zowel feit als fictie zijn, van objecten die niet alleen maar 'sociaal', of alleen maar 'wetenschappelijk' zijn. En als voorbeeld is 'ras' niet het enige vreemde monster: onze werelden zijn van dit soort monsters gemaakt. Want niets of niemand is door en door 'sociaal', en niets of niemand begeeft zich enkel 'buiten' het sociale. John Law, in *A Sociology of Monsters: Essays in Power, Technology and Domination* suggereert dat

'Once we understand that entities and their relations are continuous; once we understand (as sociology does not) that they are heterogeneous; once we understand that the differences and distributions that are drawn between them could be otherwise; once we understand [...] that their histories and their fates vary widely; then we will come to appreciate that we are *all* monsters, outrageous and heterogeneous collages,' (1991:18)

Heterogene collages: daar zijn wij en onze werelden van gemaakt. Dit erkennen verschuift onze blikrichting; opent onderzoeksgebieden die sociologen nog niet vaak betreden hebben. Maar er staat hier iets op het spel; actor-netwerk theorie (ANT) vraagt wel om een offer. Het vraagt om een kritische bevraging van dat centrale studieobject van de sociologie: het sociale.

Het sociale van de sociologie: in vogelvlucht van Durkheim naar Garfinkel, en verder

In zijn historische situering van ANT in Nederland merkt Rob Hagendijk op dat ANT nog weinig voet aan de grond heeft gekregen in de Nederlandse sociologie – dit themanummer is zo bezien wellicht een primeur. Een van de door hem aangestipte redenen voor deze beperkte invloed van ANT zijn de toch grote theoretische en epistemologische verschillen tussen hedendaagse sociologie en ANT, vooral waar het hun conceptualisering van 'het sociale' betreft. In het volgende willen we sociologische conceptualisering van 'het sociale' helder krijgen. In grove streken schetsen we een portret van 'het sociale' zoals dat in durkheimiaanse sociologie, (post)marxistisch denken, symbolisch interactionisme en de

etnomethodologie vorm heeft gekregen – precies de belangrijke benaderingen die veel van ons centraal stellen in onze inleidende cursussen van de sociologie.¹ Het gaat hier natuurlijk om een wetenschapsgeschiedenis die grofweg twee eeuwen bestrijkt en waaraan wij in dit bestek geen recht kunnen doen. Maar de impressio-nistische beschrijving van die geschiedenis, en de kritiek op ‘het sociale’ van de sociologie die daarmee samenhangt, biedt de achtergrond tegen welke de empirische en conceptuele bijdragen aan dit themanummer gelezen moeten worden.

In onze eerstejaarscursussen aan sociologiestudenten vertellen wij dat de sociologie ‘het sociale’ of ‘de maatschappij’ bestudeert. Het achtervoegsel *-logie* suggereert dat de sociologie zich verder toespitst op het destilleren van de ordenende principes die de grondslag vormen van het sociale leven. De sociologische antwoorden op deze vraag zijn divers: wij leren sociologiestudenten over de verschillende ordenende principes die aan het werk zijn in het werk van Durkheim, Marx en Weber. Sociale feiten, strijd over productiemiddelen of betekenisvol menselijk handelen: al deze concepten zijn invullingen van de vraag wat nu precies het sociale kenmerkt en vormgeeft. De erfenis van Durkheim, die statistische regelmatig-heden tot sociale feiten verhief, lijkt te domineren in het Nederlandse sociologische landschap. Typisch sociologische vragen verankeren zich dan ook in dit domein: hoe kunnen we sociaal verschijnsel A, bijvoorbeeld zelfmoordcijfers, verklaren of begrijpen aan de hand van sociaal verschijnsel B, bijvoorbeeld de mate van sociale cohesie in een gemeenschap? Hoewel Nederlandse sociologen nu wel uitgekeken lijken te zijn op het verschijnsel zelfmoord, is de basale structuur van deze vraag niet wezenlijk anders dan de onderzoeksvragen die integratie-, migratie-, of criminaliteitsonderzoek kenmerken.

Op het moment dat het ‘sociale’ op deze manier tot een eigenstandig domein is verheven, worden er nog twee typen vragen mogelijk. Ten eerste stelt het onderzoekers in staat om de vraag op te werpen hoe ‘het sociale’ andere domeinen of processen ‘in’ die domeinen – bijvoorbeeld wetenschap of recht – beïnvloedt of vormt. Welke sociale invloeden zijn er op wetenschappelijke kennisproductie? Of, hoe beïnvloedt de sociale status van een verdachte het vonnis van de rechter? Het sociale (ver)wordt zo tot een context die de verklaring moet leveren voor fenomenen in andere domeinen. Wel laat deze vraag de integriteit van deze domeinen intact: met de wetenschappelijke of juridische kern van dit werk houdt dit type sociologie zich niet bezig. Dat is immers meer iets voor wetenschappers zelf, of voor juristen. Ook maakt dit denken in termen van een eigenstandige, sociale werkelijkheid nog een tweede benadering mogelijk. Dit is een benadering die steeds de vraag stelt hoe een ander (niet-sociaal) fenomeen *uitdrukking geeft* aan ‘het sociale’ Dit is een vraag die we terugzien bij meer (post)marxistische, bourdieusiaanse of kritische sociologie. Neem opnieuw recht of wetenschap: beide praktijken presenteren zich weliswaar als objectieve, universele en neutrale praktijken, maar vormen *eigenlijk* een reflectie (en legitimering) van *sociale* (machts)

1 De zogenaamde ‘vierde traditie’ van rationele-keuzetheorie laten we hier voor wat het is; met meer klassieke sociologie heeft deze überhaupt weinig te maken. Overigens: ook de figuratiesociologie is in deze conceptuele discussie onderbelicht. Voor enkele opmerkingen over de relatie tussen eliasiaanse sociologie en ANT verwijzen wij graag door naar de bijdrage van Rob Hagendijk.

Irene van Oorschot, Amade M'charek, Jaron Harambam & Ruth Benschop

relaties. Hier is dan geen sprake van een nevenschikking van domeinen, want uiteindelijk is 'het sociale' een reëlere, meer fundamentele werkelijkheid dan bijvoorbeeld recht, religie of politiek. Analytisch zijn er wellicht verschillen tussen deze twee typen vragen, maar beide hebben gemeen dat zij zich beroepen op 'het sociale', dat in deze conceptualisatie zo *verdinglijkt*. En dat is problematisch: want waar begint en eindigt dat 'sociale' dan? Begint het bij de uitgang van het laboratorium? En wat moeten we dan met die vreemde, deels 'sociale', deels *a-sociale* monsters?

De zogenaamde 'microsociologie' – de sociologie die zicht richt op het alledaagse leven, op interacties tussen mensen, op improvisaties en betekenisgeving – heeft al iets voor op de meer structuralistische, macrosociologische benaderingen die we hierboven noemden. Zo biedt het symbolisch interactionisme een vocabulaire om te begrijpen hoe 'het sociale' in en door interacties gedaan wordt. Aan de hand van een symbolisch interactionistisch begrippenkader is het bijvoorbeeld goed mogelijk om de vraag te stellen hoe mensen bepaalde identiteiten doen, zonder het bestaan en de invulling van deze sociale identiteiten al bij voorbaat aan te nemen. De identiteit 'vrouw' is er een die steeds geconstrueerd wordt aan de hand van *taal* – hoe te spreken, en wat te zeggen? – maar ook *symbolen* die in het Westen voorbehouden zijn aan vrouwen: een jurk, nagellak of hoge hakken.

Garfinkeliaanse etnomethodologie (1967) is ook een manier om de sociale structuren die meer macrosociologische benaderingen postuleren te problematiseren. Zo stelt de etnomethodologie zich ook de vraag hoe mensen 'het sociale' doen. Voor etnomethodologen is het sociale een *effect*, niet de context waarbinnen sociale interacties plaatsvinden, laat staan de causale aandrijver van deze interacties. Zo suggereerde Atkinson (1978) dat zelfmoordcijfers de uitkomst zijn van een aantal *sense-making* praktijken van lijkschouwers, die op hun beurt hun inschattingen baseren op een aantal vanzelfsprekende, impliciete theorieën over een 'typische zelfmoord'. Die impliciete theorie stelt dat een typische zelfmoord vooral voorkomt bij sociaal geïsoleerde individuen – en dat resoneert dan weer precies met Durkheims theorieën over zelfmoord! *Zelfmoordcijfers*, de basis van sociologische verklaringen van zelfmoord, zijn zo indirect de uitkomst van het succes van een sociologische *theorie* over zelfmoord.

Zo zijn er een aantal affiniteiten tussen symbolisch interactionisme en etnomethodologie: ze stellen het alledaagse centraal, en zeker de etnomethodologie weigert het bestaan van sociale structuren al bij voorbaat aan te nemen. Toch zijn beide stromingen ook beperkt in hun conceptuele invulling van 'het sociale'. Want het 'sociale' is ook hier een al te menselijke schepping. Mensen dichten dingen betekenis toe, maar de dingen doen *zelf* niets. Jurken en nagellak blijven een soort passieve materie, waarop mensen dan hun betekenissen ('vrouwelijkheid') plakken. Maar de dingen stellen zich nu juist bijna nooit zo willoos op. Neem nu zelfmoordcijfers. Deze zijn niet enkel het product van menselijke betekenisgeving: het zijn in de eerste plaats *scores*: is deze gebeurtenis een zelfmoord, ja of nee? En deze scores passen – anders dan de zelfmoord zelf! – op papier, of in digitale vorm in een computer. Bij elkaar vormen scores een geheugen, en zijn ze om te zetten in cijfers. En met cijfers is te rekenen: ze maken statistische *analyses* mogelijk, analyses die steeds complexer (kunnen) worden met het voortschrijden

van menselijk, statistisch inzicht en de rekenkracht van *computers*. Zo stellen deze methoden ons niet alleen in staat om patronen 'in' het sociale te ontwaren; ook maken ze het mogelijk te denken in termen van afgebakende populaties waar wij inferenties over kunnen maken (vgl. MacKenzie 1981; Desrosières 1998). Cijfers, surveys, statistische technieken en computers raken zo ook geïmpliceerd in het *doen* van onze sociale realiteit. De verschillen die deze objecten en technieken maken zijn niet te reduceren tot menselijke betekenisgeving, en precies deze verschillen blijven, ook in een symbolisch-interactionistisch of een etnomethodologisch kader, onderbelicht.

Eigenstandig domein of, in de woorden van Stef Aupers, een 'dingenloos universum' van interacties: dit zijn de verschijningsvormen van 'het sociale' in de sociologie. De stukken in dit themanummer vormen een aanzet om deze conceptuele infrastructuur te problematiseren. Niet alleen zijn de stukken divers qua vorm – we combineren artikelen, boek-reviews, columns, een interview, en een aantal vraaggesprekken – maar ook qua inhoud, aangezien ze een weelde aan vreemdsoortige objecten centraal stellen, zoals koeienvlaaien, DNA, theepotten, wetenschappelijke indicatoren en strafrechtelijke dossiers. Deze vorm komt ook voort uit onze intuïtie dat actor-netwerk theorie een bedrieglijke term is. Annemarie Mol en John Law waarschuwen ons dat ANT meer een sensibiliteit is: een sensibiliteit gekant tegen de *hubris* van de wetenschappelijke neiging universeel geldende sjablonen of theorieën na te streven. Zoals we hieronder uiteenzetten is ons doel met dit themanummer dus ook niet ANT te *representeren*. Wel pogen we hier te *demonstreren* wat er gebeurt als we een aantal conceptuele lijnen volgen, en steeds het hier-en-nu van situaties en praktijken serieus proberen te nemen. In het volgende zetten wij bondig de lijnen uit die in dit themanummer ontwikkeld worden.

Relationaliteit, multipliciteit en performativiteit

In een aantal kortere, essayistische bijdragen lichten Annemarie Mol, John Law en Willem Schinkel hun perspectieven op onze centrale vragen toe. Waarom is 'het sociale' eigenlijk problematisch? En wat rest dan de sociologen? Wat is hun taak? Deze auteurs richten zich op een aantal conceptuele problemen in sociologisch denken, en thematiseren deze aan de hand van de noties van relationaliteit, multipliciteit en performativiteit. Zo benadrukt John Law, in een vraaggesprek met Annemarie Mol, bijvoorbeeld zijn initiële onvrede over de beperkte verhalen die er mogelijkwijs te vertellen zijn over Europese, imperialistische expansie. Aan de ene kant werden er sociologische en historische verhalen verteld die zich concentreerden op de sociale inbedding van deze expansie in economische en politieke constellaties. Aan de andere kant is deze expansie te beschrijven als een gevolg van een aantal technologische innovaties in navigatieapparatuur. De vraag is: waarom kunnen we niet beide doen? Moeten we *of* een sociologische *of* een technologische verklaring zoeken – of één die de manieren waarop 'sociale', economische en technologische ontwikkelingen 'vervlecht' raakten centraal stelt? Een dergelijke uitleg zou zich richten op de relaties tussen allerlei mensen,

Irene van Oorschot, Amade M'charek, Jaron Harambam & Ruth Benschop

objecten, projecten en plannen. In meer algemene zin heeft dit gevolgen voor onze conceptie van de wereld, aangezien technologieën en andersoortige objecten zich steeds tussen ons begeven; 'zogenaamde sociale processen zijn altijd heterogeen'. Ook stelt hij het thema van *multipliciteit* centraal als hij traceert hoe hij en anderen, in de jaren negentig van de twintigste eeuw, zich gingen toeleggen op de bestudering van zeer verschillende manieren waarop de wereld, in deze netwerken, gemaakt en geordend wordt. En deze manieren om de werkelijkheid te ordenen zijn performatief: 'iedere actor in een netwerk vormt alle andere, performeert ze, realiseert ze'. Als de werkelijkheid steeds in netwerken gemaakt wordt, dan heeft dat ook gevolgen voor de manieren waarop sociologen de werkelijkheid 'meten' – of beter gezegd, de manieren waarop sociologen de werkelijkheid maken. Een survey, een interview, of focusgroep creëren en bestendigen verschillende 'collateral realities'. Dit zijn nieuwe werkelijkheden die als neveneffect van sociologisch onderzoek tot stand komen. En aangezien deze methoden verschillen in de manier waarop ze de wereld doen, is onze wereld zelf meervoudig – niet altijd te verenigen in een coherent geheel.

Multipliciteit staat ook centraal in de bijdrage van Annemarie Mol, die stelt dat de ziekte 'bloedarmoede' in andere settings en praktijken steeds anders gedaan wordt. Coherentie in de wereld is zo geen gegeven, maar moet worden georganiseerd – of juist niet, als een praktische afstemming pragmatisch gezien onnodig is. Ook accentueert ze dat manieren om bloedarmoede vast te stellen – en dus eigenlijk: bloedarmoede te maken en te doen – in verschillende netwerken verschillend vorm moeten worden gegeven. De vraag 'wat werkt in het hier en nu?' moet in elk netwerk of praktijk beantwoord worden. Soms houden manieren om een diagnose te stellen stand, ook als ze van context naar context reizen, van het ene netwerk naar het andere, maar dit is beslist geen gegeven. Dit proces van 'coördinatie' is niet louter het resultaat van betekenisgeving, een menselijke activiteit, maar vindt steeds plaats in en door 'praktijken (gebeurtenissen, situaties) en de mensen, dingen, problemen, vragen en idealen die daarin samenkomen'.

Willem Schinkel, die dezelfde set vragen kreeg voorgelegd als Annemarie Mol, accentueert in zijn bijdrage de relevantie van actor-netwerk theorie voor een project dat ook zijn eerdere werk kenmerkt: het ter discussie stellen van 'het sociale' en 'de maatschappij' die, als abstracties, maar al te vaak aan de basis van sociaal-wetenschappelijk onderzoek liggen. Actor-netwerk theorie is instrumenteel in dit project omdat het probeert 'abstracties te vermijden, [en te] ontleden'. Toch waarschuwt hij dat 'het sociale' of 'de maatschappij' weliswaar ficties mogen zijn, maar dat deze toch een 'actuele aanwezigheid' zijn die in hun 'effecten geanalyseerd zou[den] moeten worden'. Op dit punt ziet Schinkel actor-netwerk theorie wellicht tekortschieten: als de wereld rondom 'nooit realiseerbare toestanden georganiseerd is', dan moet de nadruk op materialiteiten, concrete praktijken en netwerken ons slechts gedeeltelijk kunnen helpen als we geïnteresseerd zijn in het 'organiserend vermogen van virtuele attractoren'. Tegelijkertijd constateert Schinkel dat een dergelijke claim – dat ANT een 'theory of everything' is – door de kopstukken van actor-netwerk theorie ook nooit is gemaakt (en overigens, zie voor het theoretiseren van potentialiteiten en ficties ook Law (2002) of M'charek (2013)). Ook vraagt hij zich af in hoeverre ANT daadwerkelijk spreekt van *materie*

als ze ‘materialiteiten’ pleegt te onderzoeken, en waarschuwt hij voor het verlies aan *complexiteit* in onze verhalen over de werkelijkheid als wij agency gaan toekennen aan zeer verschillende soorten actoren. Voor Willem Schinkel is ANT dan ook niet de enige optie in onze pogingen abstracties te ontleden en complexiteit te behouden.

Een kritische publieke taak?

Ook vroegen wij Annemarie Mol en Willem Schinkel om een reflectie op de taak van de (sociale) wetenschap, met in ons achterhoofd de vraag wat er nog te doen is voor sociologen in een wereld waarin het ‘sociale’ niet meer ter verklaring kan dienen. Wat kan dan de publieke taak van de sociologie zijn? Een beroep op kritiek – het ontmaskeren van recht of wetenschap als *eigenlijk* reflecties van sociale verhoudingen – wordt zo ook problematisch, aangezien deze kritische sociologie zich alsnog beroept op ‘het sociale’ als verklarend kader. En gezien de performativiteit van sociologische kennisproductie is de sociologie zelf geen onschuldige, ‘bescheiden getuige’ (Haraway 1997) van de processen die zich *in* het sociale voltrekken, want ook de sociologie maakt steeds andere realiteiten en abstracties werkelijk. En daarmee komen we ook uit bij haar publieke verantwoordelijkheid. Hoe kunnen we deze publieke taak denken en vorm geven?

Annemarie Mol ziet het als een publieke taak van de wetenschap om niet slechts ‘feiten toe te voegen’, maar ‘nieuwe wijzen van spreken’ te introduceren. Maar deze ‘wijzen van spreken’ verlopen niet langs de lijnen van kritiek. Zo verwijst zij naar de rol die sociale wetenschappers op zich nemen in het beschrijven van medische zorg, welke zorg in hun vertogen een veld werd van machtige dokters en gedisciplineerde patiënten. En dat is problematisch, want ‘als onderzoekers decennialang louter kritiek spuien, blijft er geen taal meer over om in uit te drukken wat *goede zorg* zou kunnen wezen’. Kritiek, toch vaak geassocieerd met een zeker politiek engagement, verwordt precies tot het tegenovergestelde, omdat het geen affirmatieve ethiek of handelingsperspectieven aan kan reiken.

Willem Schinkel echter ziet wel degelijk een rol weggelegd voor de kritiek – al moeten we dan onthouden dat deze niet kan claimen een betere representatie van de werkelijkheid te zijn. Vanuit het besef dat abstracties de mogelijkheden en complexiteit van de wereld niet uitputten staat steeds de zoektocht naar alternatieve manieren om ‘het sociale’ te verbeelden centraal. Dat deze verbeelding niet enkel een ideële, maar ook materiële praktijk is, betekent ook dat actor-netwerk theorie hierin kan assisteren. Hoewel beide auteurs elkaar vinden in de noodzaak om tot ‘nieuwe wijzen van spreken’ of ‘alternatieve verbeeldingen’ te komen, verschillen zij zo in de routes die zij bewandelen.

Latour: van etnograaf tot theoreticus

Bruno Latour is een van de auteurs die zich de laatste decennia het sterkst heeft toegelegd op het bewerkstelligen van een directe dialoog tussen de ‘sociologie van het sociale’ – zijn aanduiding voor de erfenis van Durkheim – en ‘actor-netwerk theorie’ – een naam waaraan overigens voor Latour vier grote problemen kleven:

Irene van Oorschot, Amade M'charek, Jaron Harambam & Ruth Benschop

het woord actor, het woord netwerk, het woord theorie, en het verbindingsstreepje tussen netwerk en theorie. Dit themanummer kan niet compleet zijn zonder een (kritische) appreciatie van zijn werk. Floortje Moes gebruikt met name Latours *Reassembling the Social* (2005) als een vertrekpunt in haar discussie van de (fictionele) televisieserie *The Wire*. In dit boek ontwikkelde Latour – als een poging toch wat van ANT te codificeren – vijf ‘ontwrichtingen’ die actor-netwerk theorie kenmerken. Zo laat Floortje Moes zien dat objecten in *The Wire* de capaciteit hebben om verschillen te maken en dus agency uit te oefenen. Ook laat zij zien dat menselijk handelen steeds ‘overgenomen’ en ‘ingehaald’ wordt in het actieve proces van associaties maken (en ontmaken!). *The Wire* suggereert ook dat er geen vanzelfsprekende groepen zijn, maar dat het proces van groepsformatie centraal moet staan in sociologische analyses. Ook laat de obsessieve aandacht die politiefunctionarissen besteden aan misdaadcijfers zien dat feiten altijd zowel geconstrueerd als werkelijk zijn. Als laatste bespreekt zij de latouriaanse concentratie op het voorzichtig traceren van relaties – als ware je een mier (ANT!) – dat een weerwoord is op het al te gemakkelijk inzetten van verklarende abstracties als ‘macht’ of ‘het sociale’. Het stuk biedt zo niet alleen een systematische handreiking aan sociologen, maar besluit ook met een aantal kritische notities over Latours werk, en dan met name zijn neiging een al te karikaturaal beeld van de sociologie neer te zetten. Toch zijn dergelijke karikaturen ook productief: ze kunnen vanzelfsprekende denkstructuren bloot leggen. Om deze reden, stelt Floortje Moes, verdient Latour dan ook een plaats in het sociologisch curriculum. Van de Bruno Latour die zich op behoorlijk polemische wijze richtte tegen een ‘sociologie van het sociale’ komen we daarna uit bij zijn meer recente werk, en dan in het bijzonder Latours laatste boek, *An Inquiry into Modes of Existence* (2013). Op sommige gebieden is dit boek een voortzetting van zijn eerdere werk: ook hier is sprake van heterogene netwerken. Maar waar hij eerder benadrukte dat alle netwerken heterogeen zijn, tracht hij nu eerder de *specificiteit* van bepaalde ‘modes of existence’ te benadrukken. Zo stelt hij in het interview met Irene van Oorschot, Jaron Harambam, Marijn Siebels en Laurens Buijs: ‘Het zijn eigenlijk twee parallelle projecten: eerst deed ik de actor-netwerk*beschrijving* die deze [klassiek sociologische] domeinen problematiseerde. Dus eerst traceer je associaties, het netwerk, want dat is de enige manier om uiteindelijk uit te komen bij de originaliteit van de associaties. Maar we moeten deze connecties nog *kwalificeren*: de specifieke modus moet nog worden geëxtraheerd.’ Want recht, wetenschap, religie en kunst mogen dan allemaal entiteiten zijn die bestaan in en door heterogene netwerken, maar dan nog zijn het namen voor heel specifieke *wezens*. Soms verwarren we deze wezen met elkaar, als we bijvoorbeeld over een rechterlijk vonnis of religieus dogma vragen hoe *waar* ze zijn. Dit zijn onzinnige vragen, want waar en onwaar zijn de ‘geldigheidscondities’ van de bestaansmodus [REF] – referentie, of wat we ‘wetenschap’ zouden kunnen noemen. Vragen als deze zijn niet alleen onzinnig, maar ook ondiplomatisch en oorlogszuchtig, stelt hij in het interview. Immers, politieke situaties draaien nu eenmaal niet om de vraag wie er gelijk heeft, dat wil zeggen, om *waarheid*: ‘Want dat is maar één modus [die van [REF], red.], en dat erkennen is een manier om te voorkomen dat alle andere modi verbrijzeld worden als de vraag naar waarheid om de hoek komt kijken.’ Politieke –

en dus niet epistemische – situaties ‘dienen zich aan wanneer mensen zich geroepen voelen iets te verdedigen en beschermen’. De diplomatische vraag is dan of ‘die dingen, die wezens, goed beschermd [worden]? Zijn ze goed gerepresenteerd?’ Kritiek – het ontmaskeren van waarheden als ficties – is zo ook in zijn vertoog onwenselijk, aangezien het diplomatie onmogelijk maakt. Hans Harbers, die dit interview becommentarieert en verder uitweidt over Latours recentste boek, stelt dan ook – net als de onderzoekers die Latour interviewden – de vraag of er aldus sprake is van een terugkeer naar precies het domeindenken dat Latour eerder zo bekritiseerde. Zijn we niet weer terug bij af als we weer harde grenzen gaan trekken tussen de verschillende bestaansmodi, zoals recht, wetenschap, religie en kunst? Was ANT nu juist niet zo goed in het bekritisieren van deze demarcaties, en verruimde het zo niet juist het bereik van de socioloog? Hans Harbers suggereert echter dat het Latour niet gaat om demarcatie, maar *differentiatie*: het opsporen van de verschillende manieren waarop associaties worden gemaakt.

Actor-netwerk theorie in actie: monsters en empirische demonstraties

Als demonstratie van ‘actor-netwerk theorie in actie’ verzamelden we dan ook een aantal empirische stukken die zich richten op een aantal vreemde, ook monsterlijke objecten, zoals koeienvlaaien, dossiers, theepotten, sociaalwetenschappelijke metingen en modellen, en DNA. In deze bijdragen zagen wij steeds een nadruk op relationaliteit, welke wij thematiseren aan de hand van drie verschillende typen relaties.

Meten, weten & werkelijkheid: subject-objectrelaties

De bijdrage van Mandy de Wilde en Thomas Franssen en het stuk van Guus Dix concentreren zich op de complexiteit en het werk dat schuilgaat achter vanzelfsprekende manieren om de werkelijkheid te kennen, zoals via getallen, indexen en meetbare prestaties. Zo laten zij zien dat een stabiele, eenduidige werkelijkheid een *effect* is van kennispraktijken. Guus Dix stelt dat de vanzelfsprekendheid die de prestatiebeloning (voor docenten) voor een korte periode genoot in de politiek, een effect is van een aantal activiteiten, namelijk *articulatie* en *black-boxing*. Dat wil zeggen dat de relatie tussen ouders, kinderen, docenten, scholen en het Ministerie van OCW vertaald moest worden naar een economisch, principaal-agent-model in een proces van articulatie. Toch is dit niet genoeg om de prestatiebeloning vanzelfsprekend te maken: ook moeten eventuele onzekerheden die met deze modellering gepaard gaan verstopt worden in een praktijk van blackboxes. Alleen dan kon deze specifieke vertaling van de problematiek – hoe de prestaties van scholen te verbeteren – een vanzelfsprekendheid gaan genieten en politieke interventies gaan dicteren. Mandy de Wilde en Thomas Franssen staan niet alleen stil bij de productie van getallen en cijfers, maar volgen deze nadat ze via beleid werden geïmplementeerd. In een analyse van een bestuurlijk evaluatie-instrument – het ‘Normaal Amsterdams Peil’ of NAP – betogen ze dat dergelijke indexen niet louter representeren en een afweging mogelijk maken, maar nieuwe werkelijkheden scheppen die beleidsinterventie ‘uitlokken’. In dit stuk volgen

Irene van Oorschot, Amade M'charek, Jaron Harambam & Ruth Benschop

Fransen en De Wilde het ANP en laten zien hoe deze indicatoren worden opgesteld, maar ook hoe deze indicatoren de wijken die zij 'meten' op heel specifieke manieren feitelijk en werkelijk maken aan de hand van zowel discursieve, statistische en visuele technieken. Deze technieken maken wijken onderling vergelijkbaar, en maken zo beleidsinterventies beter mogelijk. Als zodanig stellen beide artikelen de relatie tussen kennend subject en object van kennis centraal, en laten beide artikelen zien dat de werkelijkheid onlosmakelijk verbonden is met, en een effect is van, wetenschappelijk onderzoek. Met andere woorden: ze tonen aan dat de werkelijkheden die sociale wetenschappers bestuderen mede een effect zijn van de wetenschappelijke methoden die gebruikt worden om die werkelijkheid kenbaar te maken (zie ook Law en Urry 2004). Wetenschappelijke methoden geven geen directe toegang tot een objectieve werkelijkheid. Ze zijn performatief.

Politieke dingen: mens-dingrelaties

Als we politicologen moeten geloven, is politiek bij uitstek een domein van menselijk handelen. Politiek is het mobiliseren van macht wanneer er waarden op het spel komen te staan, het veld waarin mensen in onderlinge betrokkenheid overleg plegen of strijd leveren over publieke zaken. De twee bijdragen van Noortje Marres en Johan Oppewal problematiseren echter dit uitgangspunt. In een hoofdstuk uit haar recente boek, *Material Participation: Technology, the Environment and Everyday Publics* (2012), hier met voorwoord in het Nederlands gepubliceerd, stelt Noortje Marres dat allerhande objecten, en de relaties die mensen met deze objecten aangaan, nieuwe vormen van politiek handelen vormen. Zo vergemakkelijkt een milieubewuste theepot bijvoorbeeld alledaagse betrokkenheid bij klimatologische vraagstukken. Politiek en bestuurlijk handelen is zo niet slechts het reguleren van gedrag via overeenkomsten, geboden en verboden: ook objecten kunnen bepaald gedrag vergemakkelijken of moeilijker maken. Objecten zijn deelnemer in deze vormen van 'materiële participatie', en het onderkennen van deze vormen van politiek vraagt derhalve ook om een herarticulatie van de concentratie op deliberatie en macht in dominante politieke theorieën. Tegelijkertijd waarschuwt zij dat deze vormen van materiële participatie slechts één vorm zijn van politiek handelen, en dat deze materiële participatie niet *onschuldig* is. Om emancipatoire politiek te kunnen bedrijven is een nauwgezette, empirische aandacht voor de relaties van betrokkenheid die objecten mogelijk of onmogelijk maken een vereiste.

Johan Oppewal compliceert in zijn bijdrage het politieke debat over mestproblematiek. Om tot een zorgvuldige inschatting van dit probleem te komen, stelt hij, is het noodzakelijk om in te zien dat het object van publiek debat – de vlaai zelf – steeds incarneert als een andersoortig object in verschillende praktijken. De claim die hij maakt is een ontologische: mest is niet een eenduidig en singulier object, maar is multipel. Een empirische waardering van deze multipliciteit van de koeinvlaai helpt een politiek debat verder dan de huidige, simplistische tegenstelling tussen milieu en economie. Zijn bijdrage is als zodanig een verdere complicering van de conceptualisatie van politiek als een verzameling mensen rondom een eenduidig probleem. Als stront in de ontologische zin al meervoudig is, zal het zich blijven verzetten tegen al te gemakkelijke politieke reducties en tegenstellingen.

Tijden in en als relaties

ANT heeft in belangrijke mate bijgedragen aan het ‘decentreren’ (*to decenter*) van het subject en het denaturaliseren (*to denature*) van het objecten van onderzoek. Beide entiteiten zijn, zoals we hier veelvuldig hebben aangegeven, relationeel en komen tot stand precies in relaties tussen diverse entiteiten. Identiteiten zijn zo gezien *ruimtelijke* fenomenen. De netwerkmetafoor benadrukt dat verder. Deze belangrijke politieke interventie van actor-netwerk theorie heeft echter een keerzijde. Hoewel er veel werk is gestopt in het aantonen van de ruimtelijke aspecten van identiteiten is er weinig aandacht besteed aan de temporaliteit daarvan.

De bijdragen van Irene van Oorschot en die van Martine de Rooij, Amade M’charek en Rogier van Reekum zijn in dit licht niet alleen een demonstratie van een ANT-benadering van het sociale maar pogen ook een bijdrage te leveren aan ANT. Irene van Oorschot volgt een alledaags object in de juridische waarheidsvinding, het strafdossier. Hoewel het dossier een sleutelrol speelt in het strafproces heeft het nagenoeg geen aandacht gekregen van rechtssociologen. Het dossier is in deze alledaagse, waarheidsvindende praktijk echter geen onproblematisch object: het medieert tussen verschillende praktijken en brengt bepaalde vormen van werken en handelen voort. Maar dat is niet het enige dat het doet; het dossier is ook een temporeel ‘gevouwen object’ dat een aantal geschiedenissen in zich vouwt, en slechts op die manier in de toekomst – ter terechtzitting – ingezet kan worden in de waarheidsvinding. Om dit te doen moet het enerzijds zijn eigen geschiedenis herleidbaar en zichtbaar maken maar tegelijkertijd bepaalde tijden en plaatsen ontoegankelijk maken. Zo houdt het dossier niet slechts actoren en plaatsen samen, maar ook verschillende tijden. Waar Van Oorschot focust op het vouwen van tijd, staan Martine de Rooij, Amade M’charek en Rogier van Reekum juist stil bij de vraag hoe temporaliteit gemaakt wordt. In hun bijdrage analyseren ze de zoektocht van genetici, genealogen en stadsarchivarissen naar de ‘oer-Vlaardinger’. In die zoektocht speelt het DNA-onderzoek een centrale rol, maar het figureert niet zozeer als een biologische essentie maar eerder als een technologie om temporele afstand en nabijheid te creëren. De zoektocht naar de ‘oer-Vlaardinger’ staat niet los van recente aandacht voor nationale en regionale identiteiten. De Rooij, M’charek en Van Reekum betogen in dit verband dat DNA niet louter een identiteit geeft aan een individu, de ‘oer-Vlaardinger’, maar vooral ook aan de stad Vlaardingen. In het DNA-onderzoek wordt zowel een chronologische tijd tot stand gebracht – de oer-Vlaardinger is duizend jaar oud – als meteen hervouwd, zodat er een *onmiddellijke* identificatie ontstaat tussen het Vlaardingen van duizend jaar geleden en hedendaagse burgers. Beide bijdragen vragen aandacht voor temporaliteit in ANT-geïnspireerd onderzoek en laten zien dat tijd niet *vooruitgaat*, maar ‘als door een zee’ *doorsijpelt* (Serres en Latour 1995). De tijd die voorbijgaat, de gebruikelijke duiding van tijd, is een specifieke technologie van de moderniteit. Tijd biedt zo de context en technologie voor het classificeren en ordenen van fenomenen langs de lijn van ontwikkeling. In de bijdragen van Van Oorschot en van De Rooij, M’charek en Van Reekum wordt een omkering gemaakt. Daarin is tijd niet de verklaring of ‘container’ voor wat er in praktijken gebeurt, maar is het de tijd zelf die in praktijken tot stand komt.

Irene van Oorschot, Amade M'charek, Jaron Harambam & Ruth Benschop

Verkenningen: boekbesprekingen en columns

In een aantal boekbesprekingen verkent dit themanummer *voorbeeldige* ANT-studies. Ike Kamphof bespreekt hier bijvoorbeeld Jeanette Pols' *Care at a distance: on the closeness of technology* (2012). Inhakend op het belangrijke thema van zorg, verkent dit boek de praktijken die zich ontspannen rondom een aantal telegorg-technologieën. Op basis van etnografisch onderzoek naar deze praktijken compliceert dit boek een aantal al te gemakzuchtige tegenstellingen: dat zorg gemedieerd door technologie kille, 'slechte' zorg zou zijn. Maar ook: dat telegorg-applicaties de patiënt automatisch zelfstandiger maken en empoweren. Kamphof beargumenteert dat het boek van Pols zich zo laat lezen als een poging om het gesprek van de *toepassing* van technologie te verschuiven naar de *inpassing* van technologie. Goede zorg wordt zo het managen van dingen en personen tegelijk.

Anja Hiddinga bespreekt Timothy Choy's recente *Ecologies of comparison: An ethnography of endangerment in Hong Kong* (2011). Deze etnografische studie bestudeert niet een technologie maar een debat, en volgt het naar verrassende locaties. Choy's onderzoek verhaalt over milieudebatten in Hong Kong en verkent tegelijkertijd een centrale methodologische notie van sociaalwetenschappelijk onderzoek, 'de vergelijking'. De debatten die hij volgt staan bol van de vergelijkingen: tussen heden en vroeger, tussen Hong Kong en China, tussen China en het Westen. De vraag die in dit werk centraal staat is hoe deze vergelijkingen worden opgebouwd, welke actoren zij relateren aan elkaar, en hoe deze vergelijkingen plausibel worden gemaakt: zo is zijn boek een 'vergelijking van vergelijkingen'.

Naast een verkenning in recente boekpublicatie behelst dit themanummer een tweetal verkenningen van het terrein buiten de academie. Zo stelt Annemiek Nelis zich de vraag of en hoe ANT haar in haar dagelijkse werkpraktijk als ambtenaar bij het Ministerie van Veiligheid en Justitie heeft geholpen. Ze merkt hierin op dat in ieder geval haar collegae ook zonder wetenschapsfilosofische achtergrond in ANT eenzelfde sensibiliteit hebben ontwikkeld voor het feit dat politiek en wetenschap geen afzonderlijke domeinen zijn. Daar heb je geen ANT voor nodig, eigenlijk – misschien is de ervaring van bevreemding die haar en anderen overkomt in het betreden van een nieuwe, onbekende wereld wel doorslaggeven-der. Maar dan nog: wat is ANT anders dan het cultiveren van deze bevreemding?

Ruth Benschop haakt in op het al eerder geconstateerde failliet van de kritiek, en trekt deze vraag door tot in de wereld van de kunst. De positie van de kritische kunstenaar lijkt overbezet, stelt zij; precies dat waar kunst een patent op had – het steeds herevalueren van vanzelfsprekendheden, het uiten van kritiek op *business as usual* – is juist onschadelijk gemaakt: die impuls is immers waar 21ste-eeuws kapitalisme op draait! Maar ook strategische over-identificatie – het expres aanschurken tegen de macht – leidt niet altijd tot productieve kunst, zo stelt zij: ook The Yes Men bedrijven de 'strategie van het eigen gelijk', en hun werk wordt pas interessant in een moment van zeldzame, normatieve ambiguïteit.

Aanwezigheden en afwezigheden

Als gastredactie hebben we hard moeten werken om te voorkomen dat ANT en Latour synoniem voor elkaar zouden worden. We hebben ons ook de vraag gesteld waarom Latour *wel* (gedeeltelijk) gecanoniseerd werd binnen de sociologie en andere eveneens beroemde wetenschappers niet. De verklaring ligt vooral in hoe Latour in de sociologie is aangekomen, en daarmee is 'vertaald' en afgeslankt. Want met de omarming van Latour wordt in de regel *niet* het etnografisch onderzoek omarmd dat de basis vormt van conceptuele ontwikkeling binnen ANT. Het is vooral de theoreticus Latour die mobiel is gebleken. En dat is jammer. Op die manier blijft tevens een rijk palet aan ANT-onderzoek onderbelicht en moeilijk toegankelijk voor sociologen. Het zijn juist de empirische studies die *demonstreren* hoe 'het sociale' in praktijken anders gedaan wordt dan we tot nu toe van sociale theorieën hebben geleerd. Die empirische studies demonstreren hoe de sociologie zichzelf geen grenzen hoeft te stellen maar zichzelf steeds opnieuw zou kunnen uitvinden.

Waar Latour alom aanwezig is in dit themanummer, zijn er een aantal wetenschappelijke perspectieven die helaas niet aan bod zijn gekomen. Met name het *feministische wetenschapsonderzoek en postkoloniale studies* zijn de notoire afwezigen in dit nummer. Dit is een gemis, en omdat ze op belangrijke wijze resoneren met diverse bijdragen in dit nummer willen we daar kort bij stil staan en die perspectieven wat aanscherpen. Immers, zoals John Law (1991) beargumenteert mogen we dan allemaal monsters zijn, maar sommigen weten hun monsterlijkheid beter verborgen te houden dan anderen. Sommige entiteiten gaan een meer onproblematische 'fit' aan met allerlei netwerken. Mannelijke, witte lichamen bijvoorbeeld, die in business-pakken passen of een 'standaard'-mensenlichaam zijn in medisch onderzoek. Andere lichamen, met beperkingen of overtolligheden (lees: een kleurtje, of baarmoeder, of te veel of te weinig genitaliën), hebben dit soort voordelen weer niet, of niet altijd. Zo attendeerde Susan Leigh Star ANT op de vanzelfsprekendheid van standaarden die mensen met on-allergische lichamen niet opvallen (1990). Maar zij die allergisch zijn voor uien komen ineens obstakels en begrenzingen tegen: dit is macht-in-actie. Donna Haraway's beroemde *Cyborg Manifesto* (1990) heeft het concept *material semiotics* aangereikt en daarmee de woorden om over materialiteiten te spreken. Marilyn Stratherns *Cutting the Network* (1996) vraagt aandacht voor het politieke belang om netwerken (heterogene relaties die in principe eindeloos zijn) te begrenzen; en Annemarie Mol heeft in haar klassieke *Wie weet wat een vrouw is* (1985) aandacht gevraagd voor de meervoudigheid van identiteiten. Feministisch onderzoek als dit heeft niet alleen concepten en sensibiteiten aangedragen maar ook het veld en object van onderzoek verruimd. ANT heeft zich buiten de laboratoria verplaatst naar diverse settings en heeft typische feministische thema's als zorg en het lichaam in het hart van het wetenschapsonderzoek geplaatst.

Eenzelfde soort affiniteit is er tussen ANT en postkoloniale studies (Anderson 2002). Postkoloniale studies hebben zoals bekend bijgedragen aan het bevragen van westerse kennis. Dit type onderzoek heeft laten zien dat westerse kennis gesitueerd is in tijd en plaats, dat de universele kennisclaims die zij maakt in

Irene van Oorschot, Amade M'charek, Jaron Harambam & Ruth Benschop

wezen altijd partieel zijn, en dat het subject dat deze kennis veronderstelt ook historische productie is. Het begrip 'oriëntalisme' heeft zo bijgedragen aan het decentreren van het kennissubject en het denaturaliseren van het object. Bovendien heeft de focus van postkoloniale studies op het 'subalterne' (Spivak 1988) – wat of wie de ander is, en de technieken waarmee de ander tot stand wordt gebracht – bijgedragen aan de aandacht die ANT voortdurend vraagt voor routines en het alledaagse, voor dat wat niet gearticuleerd wordt in taal, of waar strijd over gevoerd wordt. Ook problematiseerde dit onderzoek zowel ruimte als tijd, door te demonstreren hoe zowel de ruimtelijke en temporele afstand die steeds wordt verondersteld tussen bijvoorbeeld het moderne Westen en het traditionele Oosten steeds wordt geconstrueerd. Het bekritiseerde ook de vanzelfsprekendheid van het onderscheid tussen bijvoorbeeld centrum en periferie, zelf en ander, maar ook dat tussen westers, kennend subject en het niet-westerse object van kennis. Deze inzichten hebben niet slechts het veld van het wetenschapsonderzoek verplaatst, naar het 'Zuiden' (zie bijvoorbeeld het werk van Verran), maar ook bijgedragen aan het idee dat identiteiten een effect zijn van *circulatie*. Identiteiten worden gevormd in en door transacties, ruil of verplaatsing (zie bijvoorbeeld Thomas 1991; Strathern 1988), dus ook hier zien we een affiniteit met de relationele, anti-essentialistische sensibiteit van ANT.

ANT, en waar de wilde dingen zijn...

De titel van dit themanummer verwijst naar het hiervoor aangehaalde boek van John Law (1991) *A Sociology of Monsters*. Het Nederlandse woord voor monsters vindt echter niet alleen een oorsprong in *monstrum*, maar ook in het Frans *monstre*, een 'staaltje' of een 'proefstuk'. Het heeft daarmee ook affiniteit met het werkwoord *montrer*, tonen. Ook om deze reden vonden we de titel van dit themanummer treffend. Ons gaat het niet om een representatie van ANT – alsof dat mogelijk zou zijn. Ons gaat het ook niet om het bieden van een volledig beeld van wat ANT voor de sociologie moet betekenen. Ons doel is veel meer het geven van een *proeve* van wat ANT aan sociologisch onderzoek te bieden heeft. Onze hoop is dat we in dit themanummer *demonstreren* dat de focus op praktijken, heterogeniteit en relationaliteit van ANT een verrijking, vernieuwing en verplaatsing van sociologisch onderzoek is. ANT opent de weg voor de studie van die vreemde hybriden, die monsterlijke dingen die nooit helemaal het één of het ander zijn. Deze beesten zijn onvoorspelbaar, soms wild, en verzetten zich tegen socialisatie – de 'opvoeding' die sociologen hun trachten te geven. ANT is een oproep om deze monsters niet te muilkorven, maar op hun pad te volgen. Van dichtbij zijn ze altijd minder eng dan ze eerst leken.

Literatuur

- Anderson, W. (2002) Introduction Postcolonial Technoscience. *Social Studies of Science*, 32(5-6): 643.
- Atkinson, J.M. (1978) *Discovering suicide: Studies in the social organization of sudden death*. London: Macmillan.
- Choy, T. (2011) *Ecologies of comparison: An ethnography of endangerment in Hong Kong*. Durham: Duke University Press.
- Desrosières, A. (1998) *The politics of large numbers: A history of statistical reasoning*. Cambridge: Harvard University Press.
- Garfinkel, H. (1967) *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Haraway, D. (1991) *Simians, cyborgs and women: The reinvention of nature*. New York: Routledge.
- Haraway, D. (1997) *Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan©Meets_OncoMouse™: Feminism and technoscience*. New York: Routledge.
- Latour, B. (2005) *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, B. (2013) *An inquiry into modes of existence*. Cambridge: Harvard University Press.
- Law, J. (2002) *Aircraft Stories: Decentering the Object in Technoscience*. Durham: Duke University Press.
- Law, J. (red.). (1991) *A sociology of monsters: Essays on power, technology and domination*. London: Routledge.
- Law, J. en J. Urry (2004) Enacting the social. *Economy and Society*, 33(3): 390.
- MacKenzie, D. (1981) *Statistics in Britain, 1865-1930: The Social Construction of Scientific Knowledge*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Marres, N. (2012) *Material participation: technology, the environment and everyday publics*. London: Palgrave Macmillan.
- M'charek, A. (2013) Beyond fact or fiction: On the materiality of race in practice. *Cultural Anthropology*, 28(3): 420-442.
- Mol, A. (1985) Wie weet wat een vrouw is? Over de verschillen en de verhoudingen tussen de wetenschappen. *Tijdschrift Voor Vrouwenstudies*, 6(1): 10.
- Pols, J. (2012) *Care at a distance: On the closeness of technology*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Serres, M. en B. Latour (1995) *Conversations on science, culture, and time (studies in literature and science)*, vert. R. Lapidus Trans. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Spivak, G.C. (1988) Can the subaltern speak? In: C. Nelson en L. Grossberg (red.) *Marxism and the interpretation of culture*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 271-313.
- Star, S.L. (1990) Power, technology and the phenomenology of conventions: on being allergic to onions. *The Sociological Review*, 38(S1): 26-56.
- Strathern, M. (1988) *The gender of the gift*. Oakland: University of California Press.
- Strathern, M. (1996) Cutting the network. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 2(3): 517.
- Thomas, N. (1991) *Entangled objects: Exchange, material culture, and colonialism in the pacific*. Cambridge: Harvard University Press.